

hlubší smysl, a je na překladateli, aby rozpoznal, že v těchto popěvcích umístěných zhruba v polovině románu je už naznačeno rozuzlení příběhu.

Jsou celkem tři, dva z nich v dialektu, který je v německy mluvících částech Švýcarska běžným dorozumívacím prostředkem, jeden ve spisovné němčině. První popěvek zní:

*Der Tüfel geit um,
der Tüfel geit um,
er schlat die Menscher alli krumm!*

(Doslovný překlad: *Obchází tu ďábel, obchází tu ďábel, všechny lidi pobije.*)

Již zde se vlastně zastřeně říká, že vrah je mezi smutečními hosty. Je jím policista pověřený vyšetřováním vraždy. Aby ze sebe setřásl podezření, musí zabít dalšího člověka.

Druhý popěvek předjímá budoucí chování snoubenky. U rakve sice truchlí, ale zanedlouho neodmítne dvoření vyšetřujícího policisty, který byl snoubencovým podřízeným:

*D'Müllere ihre Ma isch todet,
d'Müllere läbt, sie läbt,
d'Müllere het der Chnecht ghürotet,
d'Müllere läbt, sie läbt.*

(Doslovný překlad: *Mlynářce zemřel muž, mlynářka žije, žije, s mlynářkou se oženil pacholek, mlynářka žije, žije.*)

Třetí popěvek je začátek šlágru známého po celém německy mluvícím území, a odtud i jeho spisovné znění:

*Es geht alles vorüber,
Es geht alles vorbei!*

(Doslovný překlad: *Všechno pomíjí, všechno přejde.*)

Sentimentální text tu nařká nad pomíjivostí tužeb a života, která zasáhne románové postavy v závěru příběhu: naděje zločinného policisty na rychlý služební postup se rozplynou, snoubenka vyjde naprázdno a úspěšný komisař musí do nemocnice na operaci.

Pokud překladatel „nepřeinterpretovat“ význam této složky textu (a Dürrenmatt, jak již řečeno, psal své texty velmi promyšleně), měly by v českém přetlumočení být tyto k závěru odkazující momenty zachovány, ať už je pak čtenář překladu zaujatý především napínavým příběhem zaznamenaná, či nikoli. Konkrétních překladatelských řešení je jistě celá řada, snad až na užití nějakého českého či moravského nářečí, které by děj neústrojně lokalizovalo do českého prostředí.

Funkčně neekvivalentní se jeví řešení ve starším překladu tohoto románu. První popěvek je převeden říkankou z dětské hry na peška, která však spíš navozuje žertovnou hravost než tísnivou atmosféru pohřbu a další možné vraždy.¹ Vulgární česká rýmovánka (ať již pořízená ad hoc, nebo obecněji známá) neodpovídá originálu již svou obhroublostí a postrádá jakoukoli vazbu na závěr příběhu.² Překlad třetího popěvku je pak poznamenán výrazy nepřiměřeně vysokého stylu.³

Překládání znamená proniknout pokud možno do všech záhybů originálního textu, pokud záhyby má. Je to činnost mnohdy velmi namáhavá. Patří ovšem k překladatelově profesionalitě.

Poznámky

¹ *Chodí pešek okolo,
neďvej se na něho,
kdo se na něj koukne,
toho pešek bouchne.*

² *Až já budu mrtvola,
pánbůh si mě zavolá,
řekne, co seš za vola,
že je z tebe mrtvola.*

³ *Na světě pomíjí všechno,
na světě zaniká vše.*

Tento šlágr měl i českou verzi, která začínala:

*Všechno na světě přejde,
všechno zahojí čas...*

8 O záludnostech interference

Překladatelé jsou lidé, a proto se dopouštějí chyb. Jejich chyby v překladu však nemusí být vždy chybami v pravém slova smyslu, tj. prohřešky proti kvalitativním rozdílům mezi východiskovým jazykem a češtinou, nýbrž také – a to mnohem častěji – chybami v širokém smyslu stylistickými, kam řadíme jednak případy neobratného zacházení s mateřštinou, jednak chyby podmíněné tím, že jednotlivé jazyky využívají stejných (resp. obdobných) systémových prostředků v konkrétním textu různou měrou, ev. v odlišných situacích. Chyby, které lze zjistit tzv. konfrontační kvantitativní analýzou, nazývají někteří badatelé chybami kvantitativními.¹ Překladatel je vždy pod tlakem výrazové stránky jazyka originálu a tento tlak je zřejmě tím silnější,

čím jsou si oba jazyky blíží; jeho síla může záviset i na tom, na jaké úrovni je právě teorie a praxe překládání a jakou tradici má překládání z daného jazyka. Některé rozdíly mezi východiskovým jazykem a češtinou bývají někdy záluďné a nezkušený překladatel si je většinou neuvědomuje. Teprve po určité překladatelské praxi zjistí, že se pravidelně opakují a že jsou také podmíněny systémem.

Zatímco kvalitativním chybám v překladu, ať už jsou povahy gramatické, nebo lexikální, věnuje kritika svou pozornost nejčastěji (a často se omezuje právě jen na ně), kvantitativní chyby jí obvykle unikají. Ke kvalitativním chybám dochází téměř ve všech rovinách jazyka, v rovině morfologické, lexikální a frazeologické jsou však nejzjevnější. Dosavadní analýzy překladů ostatně uvádějí dostatek příkladů, než abychom se jimi museli zabývat podrobněji. Nejobtížnější zjistitelné jsou tyto chyby ve větné stavbě, především při překladu z jazyků s pevným slovosledem, jako je angličtina, bulharština nebo makedonština, kdy může pod vlivem originálu dojít k záměně základu a jádra výpovědi, a tím ke zkraslení obsahu věty.

Kvantitativní chyby, jimiž rozumíme přejímání vazeb a výrazů, které v cílovém jazyce sice existují, avšak mají rozdílné stylistické uplatnění a frekvenci, ovlivňují paralelní varianty natolik, že mohou vést k tzv. relativním změnám, např. k oživení výrazů (vazeb), které jsou v češtině okrajové, nevýrazné, ustupující, archaické apod. Při této interferenci se překladatel nedopouští chyby v pravém smyslu slova, počíná si však stylisticky neobratně.

Interferovat může lexikální jednotka, vazba, slovosled, a konečně specifickým příkladem interference může být i frazeologismus, který je převeden po komponentech (o tomto jevu zvanému *surtraduction* viz kap. 16).

Němčina má, jak známo, anteponovaný přívlastek, který může být velmi bohatě rozvit. Obdobná situace je i v ruštině nebo v bulharštině, kdežto čeština ho snáší jen ve velmi omezené míře. V překladu se většinou proměňuje ve vztahnou větu nebo postponovaný přívlastek rozvitý. Srov.: n. *Zu dem im Goethe- und Schillerarchiv aufbewahrten Mietvertrag gehört auch...* ≈ *K nájemní smlouvě, která je uložena v Goethově a Schillerově archívu, náleží také...*; *das von der herzoglichen Verwaltung inzwischen aufgekaufte Haus auf dem Frauenplan* ≈ *dům na Frauenplanu vykoupený mezitím správou vévodství*; r. *Napomniv jemu o nezakonno zabrannom v partiju trudoobjazannyh krasivom, neisporčennom mal' čike Vase...* ≈ *...mu připomněla hezkého, nevinného chlapce Vasju, neprávem nahnaného do pracovního oddělu...*; b. *Bjal kato prespa snjag, s golemi tãmni roga, izviti nad čeloto*

mu kato lira, toj zastana pred nego. ≈ *Stanul před ním bílý jako sněhová závěj, s mohutným tmavým paroží, které se mu nad čelem tyčilo jako lyra.*

V němčině, ruštině, bulharštině a češtině např. existují participia s přechodníkovou funkcí. Jedna označují děj, který předchází ději vyjádřenému ve větě určitým slovesem, druhá pak děj probíhající současně s dějem určitého slovesa. V uvedených cizích jazycích jsou to prostředky v umělecké i neumělecké literatuře běžné, stylisticky bezpříznakové. V češtině však (kde se na rozdíl od němčiny a ruštiny a částečně též od bulharštiny shodují v rodě a čísle s řídicím jménem) nabyly přechodníky silné archaizující příznakovosti. Jakkoli se tedy přechodníky při překladu jeví jako výhodný a pro toho, kdo je ovládá, téměř se vnucující kondenzační prostředek, současný jazyk dává přednost jiným řešením (např. vedlejšími větami, předložkovými vazbami, parataktickému rozvíjení věty aj.): n. *Nun sehen sie zu, wie er íft, zustimmend, die Frau sogar nickend...* ≈ *Nyní se dívají, jak jí, přitakávají, žena dokonce přikyvuje*; r. *Obojdja gladil'nuju dosku, perekinutuju so stola na kraj drugogo okna, Larisa Fjodorovna ostanovilas'...* ≈ *Larisa Fjodorovna obešla žehlicí prkno, zapřené o stůl a o okraj druhého okna, zůstala stát...*; b. *Analizirajki tozi vãpros, vie izpadate v zatrudnenie* ≈ *Při analýze této otázky se dostáváte do nesnázi.*

Jsou jazyky, které mají člen. V angličtině např. člen pouze determinuje příslušné substantivum jako neurčité či určité. V němčině, bulharštině a makedonštině má vedle toho i funkci morfologickou, je spolunositelem rodové, číselné, a v němčině nadto i pádové charakteristiky jména. Čeština nemá specifický prostředek pro vyjadřování determinace substantiv, i když jich rovněž užívá ve významu určitém i neurčitém. Hovorový jazyk si tu často vypomáhá kladením ukazovacího zájmena *ten*: b. *popitaj novija* ≈ *zeptej se toho nového*. Ve stylisticky neutrálním textu využívá k tomuto účelu mimo jiné aktuálního větného členění: n. *Eine fremde Dame steht da und stört* ≈ *Stojí tu (nějaká) cizí dáma a ruší*; *Die fremde Dame steht da und stört* ≈ *(Ta) Cizí dáma tu stojí a ruší*.

Nutnost determinovat substantivum vede v jazycích se členem k hojnému užívání přívlastňovacích zájmen, jejichž přemíru v překladu do češtiny lze hodnotit jako vliv výchozího textu. Překladatel musí neustále rozlišovat situace, kdy je přívlastňovací zájmeno ve zmíněných východiskových jazycích ve skutečné posesivní funkci (srov. např. a. *I can hardly restrain my impatience* ≈ *Sotva mohu ovládnout svou nedočkavost*; b. *Njama da prekrača praga na kãštata mu* ≈ *Nepřekročím práh jeho domu*), kdy má v textu funkci pouze určující (např. a. *He went on, his voice changing* ≈ *Pokračoval*

změněným hlasem; b. *Tja go lišavaše ot voljata mu* ≈ *Zbavovala ho vůle*) a kdy je ho třeba v češtině vyjádřit tzv. dativem posesivním (např. a. *She hung round his neck* ≈ *Pověsila se mu na krk (kolem krku)*; n. *H. stützte sein Gesicht in seine Hände* ≈ *H. si opřel hlavu do dlaní*; b. *Liceto mu be pobeljalo* ‚Jeho tvář zbledla‘ ≈ *Tvář mu zbledla*). Může se tedy stát, že nezkušený překladatel a ne dokonalý znalec těchto jazyků přeloží dedikaci a. *For My Father*, n. *Meinem Vater*, b. *Na bašta mi*, což může být i titulem básně, českým *Mému otci*, ač duchu češtiny odpovídá pouze *Otci*. Právě tak neobratné je překládat vazby a. *in his own house*, b. *v sobstvenata si kášta* spojením *ve svém vlastním domě místo ve vlastním domě* nebo *ve svém domě*.

Jazyky mívají různé soustavy slovesných časů. Tak třeba v němčině, angličtině a v jihoslovanských jazycích je, jak známo, několik minulých časů, kdežto v češtině prakticky pouze jeden. Jemné významové rozdíly, které mezi cizími minulými tvary existují nebo u určitých autorů nabývají stylistické příznakosti, čeština postihnout nemůže, v ní je nutno zvolit jen ten či onen vidový tvar. Nebezpečí interference tu prakticky nehrozí.

Nebezpečí vzniká až při relativním užití minulých časů v některých družích vedlejších vět po minulém čase ve větě hlavní, v nichž jednoduchý minulý čas vyjadřuje současnost dějů. V češtině se totiž k tomuto účelu užívá převážně času přítomného. Srov. např. n. *Er glaubte, ich wußte nicht, was hier geschah* ≈ *Myslel si, že nevím, co se tu děje*; *Z. konnte sehen, daß A. glücklich war* ≈ *Z. mohl vidět, že A. je šťastný*; a. *I was asking what you thought of London* ≈ *Ptal jsem se, co si myslíte o Londýně*.

Rovněž v polopřímé řeči a ve vnitřním monologu mají tvary německého préterita jinou časovou platnost než minulostní, signalizují, že jde o uvedené vypravěčské postupy, staly se jejich příznakovým rysem. Čeština obdobný signalizační prostředek nemá, minulost, současnost i budoucnost se vyjadřují příslušnými časovými tvary. Srov. např. n. *Was sie dir noch tun würden, war jetzt völlig belanglos, weil es sich auf nichts mehr auswirkte als auf dich.* ≈ *Ať ti teď udělají cokoli, bude to naprosto bezvýznamné, protože se to bude dotýkat jen tebe*. Vlivem výchozího německého textu se však v překladech mnohdy objeví minulý čas i tam, kde je na místě čas přítomný, ev. budoucí.

Záludné jsou také interference vazebné a pronikání cizího vlivu do slovních spojení atd. Ekvivalentem pro ruský výraz *sbornik stichov* není *sborník veršů*, nýbrž *básnická sbírka*. Překlad *Přišla móda starožitnosti* není správný, česky říkáme *Do módy přišly starožitnosti*. Překlad *polička pro učebnice* je ovšem již rusismus hrubšího zrna, v češtině se odjakživa užívá *polička na knihy*. Forma srovnání vyjádřená sedmým pádem (vedle běžněj-

ších vazeb se srovnávacím příslovcem *jako*) je sice v češtině rovněž možná, je to však výraz stylisticky příznakový, totiž poetismus. Překlad *...zeleným světlem semaforu svítí obálka knihy Příslaví ruského lidu* je tedy chybný. Správný překlad zní: *jako zelené světlo semaforu...*

Několik dalších chybných překladů z ruštiny: *jak málo mám šanci* (r. *šansy* se vyskytuje pouze v množném čísle) – česky lépe *jak malou mám šanci*; *jídlo si umělci vozí s sebou, aby ušetřili valutu* (r. *valjuta* - pouze v jednotném čísle) – česky lépe *valuty*. Za chybnou můžeme považovat také větu *Bolely je hlavy*.

Ve slovesných tvarech se setkáváme s interferencemi typu: *rozezpíval se tak, že...* (lépe: *dal se unést zpěvem tak, že...*); *A tehdy skočil do řeky a začal drtit led pěstmi. Led se nerozbitel...* (lépe: *Led nechtěl povolít, nepovolil apod.*); *Leonid stál uprostřed pokoje a hladil se po vlasech* (správně: *hladil si vlasy*); *Nikdy neopust kamaráda* (lépe: *Nikdy neopouštěj kamaráda; Kamaráda nikdy neopouštěj*).

Při vyjádření počátku děje se objevují interference nejen v překladech z ruštiny (např. *zaprotestovat* místo *začít protestovat*), ale i v překladech z bulharštiny. Srov. b. *toj sedna i započna da razkazva* ≈ *sedl si a začal vyprávět* (lépe: *sedl si a dal se do vyprávění*, nebo: *sedl si a vyprávěl*); *sled tova šte počnat da streljat* ≈ *pak začnou střílet* (lépe: *pak budou střílet*).

V překladech z bulharštiny se vliv originálního textu projevuje v nevhodném užívání neshodných přívlasků, např. *rám okna* místo *okenní rám*, *rodina mého bratra* místo *bratrova rodina*, nebo doplňkových vazeb typu *pokračoval klidný a veselý* (lépe: *klidně a vesele pokračoval*), ale i v občasném přehlédnutí rozdílů mezi sémantickou specifikovaností a nespecifikovaností sloves vyjadřujících tělesné pohyby; nezkušený překladatel z bulharštiny totiž překládá b. *toj migna s oko* ≈ *mrkl okem* (místo *mrkl*), *tja machna s raka* ≈ *zamávala rukou* (místo *zamávala*), *toj pokaza s prást* ≈ *ukázal prstem* (místo *ukázal*) apod. Dále se objevuje interference ve vazbách vyjadřujících věk, např. *petdesetgodišen muž* ≈ *padesátiletý muž* (lépe: *padesátník*), *v sedemdeset i pet godišna vžrast* ≈ *ve věku pětasedmdesáti let* (lépe: *v pětasedmdesáti letech*), *be dvajsetgodišen* ≈ *byl dvacetiletý* (lépe: *bylo mu dvacet*) apod.

S ohledem na velké množství překladů z ruštiny v době nedávno minulé nebude nevhodné si připomenout otázku lexikálních vlivů a interferencí. Do češtiny, jak známo, pronikla během historického vývoje celá řada rusismů, které zde zdomácněly: srov. *boršč*, *piroh*, *sobol*, *treska*, *pogrom*, *sputnik*, *bumázka*, *prověrka*, *chozrasčot*, *perestrojka* aj. Zatímco v překladech z krásné literatury hrubých rusismů postupně ubývalo (mj. i proto, že lingvisté

těmto otázkám neustále věnovali dostatek pozornosti),² pronikaly na druhé straně do publicistických (zejm. novinářských) textů rusismy nové, jež bychom nazvali žurnalistickými. K takovým „žurnalismům“ patřily výrazy, jako: *účastkový systém, masírovaná propaganda, nanesli protivníkovi těžké ztráty* apod. Zasažena byla také vojenská a letecká terminologie: některé z rusismů zde úporně přetrvávají, srov. např. letištní termín *stojanka*.

V názoru na rusismy v uměleckých textech se současní překladatelé i širší lingvistická veřejnost liší od názoru překladatelů starších, obrozeneckých i pozdějších. Např. v Havlíčkově překladu Gogolových *Mrtvých duší* najdeme běžně výrazy, jako *poměšník, křepešník, jamšník, krupné slze* apod. Těchto výrazů používal Havlíček rovněž ve vlastním autorském textu (v *Obrazech z Rus*), když mu šlo o výstižné zachycení ruského prostředí.

V současném překladu se s rusismy tohoto typu setkáváme ojediněle, ale přece: *Hodina kreslení byla pro něj katorga* (zde bychom dali přednost výrazu *galeje*); *vítr ji [= loďku] hnál jako suchou travinku; polokožíšek* (lépe: *krátký kožíšek*); *z konce kraje* apod. K projevům interference patří také užívání deminutiv pod vlivem originálního textu tam, kde čeština dává přednost stylisticky neutrálnímu výrazu, např. r. *potichon'ku* ≈ *potichoučku* (místo *potichu*), *dobren'kije* ≈ *hodňoučcí* (místo *hodní*) apod.

Jestliže lze říci, že současný překlad z ruštiny užívá lexikálních rusismů střídě a s výběrem, v kulinárních označeních by bylo dobré ponechávat původní názvy zvláště tehdy, je-li u nás dané jídlo málo známé nebo zcela neznámé. Můžeme sice zaváhat mezi *borščem* a *zelaňáčkou*, ale přednost bychom rozhodně dali *borščí* (*pizza* ostatně i u nás zůstává *pizzou*). Ke kulinárním záležitostem patří i technika kuchařského zpracování: zatímco např. u nás se cibule na smažení *krájí*, v Německu – v Lužici – se *strouhá* (srov. *Zwiebelreibe*).

Mohli bychom uvést i mnoho příkladů interference ustálených slovních spojení, převzatých nejen z ruštiny, jako např. *býčtí zdraví* místo *koňská nátura*, v *zámořském roláku* místo *roláku z dovozu*, ale i z bulharštiny, např. *car Šalamoun* místo *král Šalamoun*, ze srbocharvátštiny, např. *zulíbal v kole všechny ženy řadou* místo *jednu po druhé*, a z dalších jazyků, dokazovali bychom však stále totéž: že totiž odolávat tlaku originálního textu důsledně a ve všech ohledech je při překládání neobyčejně náročné.

Interference není vždy projevem překladatelovy neznalosti. Dochází k ní automaticky v mozku všech, kdož pracují s cizími jazyky, a do překladu se vkrádá okamžitě, jakmile překladatele přepadá únava.

Poznámky

¹ S. Ivančev, Količestven analiz na prevoda (pri prevod ot češki na bálgarski). - In: *Ezikovi problemi na prevoda (Slavjanski ezici)*, Sofija 1985, s. 70-85.

² Viz např. už *Knihu o překládání* (Praha 1953).

9 Překládání a výrazová explicitnost

Mezi kreativní, tj. tvůrčí postupy při překládání patří i operace, které lze obecně nazvat zexplicitnění (ev. konkretizace textu). K tomu je ovšem třeba několika slov úvodem.

Analyzujeme-li (např. pro potřeby lingvistiky překladu) výchozí a přeložený text z hlediska rozdílů rozsahových, můžeme konstatovat rozsahové rozdíly dvou typů, a to: (a) rozdíly systémové, (b) rozdíly textové.

Rozsahové rozdíly systémové

O rozdílech systémových mluvíme jak v souvislosti s pojmenováním, tak v souvislosti s útvary syntaktickými, tj. slovním spojením, větnými členy apod.

V oblasti pojmenování pracujeme s jednotkami, jako je neodvozené slovo, odvozené slovo (derivát), kompozitum, komplexní pojmenování; důležité je i další rozlišení: pojmenování jednoslovné, dvojslovné, ev. víceslovné.¹ Lze říci, že v souhlase s tímto výčtem jde i linie stoupající explicitnosti: pojmenování odvozené je explicitnější než pojmenování neodvozené, kompozitum pak je explicitnější než odvozené pojmenování (derivát) apod., komplexní (víceslovné) pojmenování než kompozitum či derivát. Např. r. *rabotosposobnost'*, *plodotvornyj*, *trudojemkij*, *osnovopolagajuščij*, *celesoobraznyj* ≈ č. *pracovitost*, *plodný*, *pracný*, *základní*, *účelný*; r. *sušit' volosy fenom* ≈ č. *fěnovat*; r. *bomba zamedlennoho dejstvija* ≈ č. *časovaná bomba* ≈ pol. *bomba zegarowa*, *zegarówka*; n. *die Donau befahrenden Länder* ≈ č. *podunajské země*.

V typologickém pohledu se ruské a české ekvivalenty pojmenování mohou krýt, tj. jsou v obou jazycích jednoslovné, např. *godovščina* ≈ *výročí*, nebo víceslovné, jako *srednjaja škola* ≈ *střední škola*.

V jiných případech jsou ekvivalenty pojmenování typologicky odlišné: stojí zde proti sobě pojmenování jednoslovné s pojmenováním víceslovným, nejčastěji dvojslovným, např. r. *centr tjažesti* ≈ *těžiště*, r. *obnesti zaborom* ≈ *oplotit*.

V ruštině do doby zcela nedávné mohly tvořit slovní spojení velice široké a rozvětvené názvy podniků: *Ordена Oktjabr'skoj Revoljucii Trudovogo Kras-*

Všechny tyto rysy a pravidla jsou fixovány, takže pro překladatele z němčiny je věc jasná. Problém je v tom, že např. při tlumočení musí tlumočnick ostře sledovat myšlenku; zpravidla již vytuší (pokud má praxi v náslechu), jaká předpona na konci bude.

Pro překlad mezi ruštinou a češtinou jsou důležité slovosledné závislosti slovních spojení. Ve slovním spojení, které vzniklo kondenzací (zhuštěním) struktury větné a má i ve své nové podobě vyjádřit oba determinanty (tj. původní akuzativní a ještě jeden v libovolném nepřímém pádu dalším), se často vyskytuje jev, který jsem nazvala *distance genitivu*. Distancí genitivu rozumím oddělení druhého pádu podstatného jména od podstatného jména slovesného, např. *ustanovenije lingvistami fakta...*; *predostavlenije večernikam otpuskov*; *vybor dlja atlasa jazykovych različij*; *prisojedenenije k odnomu gosudarstvu drugoj narodnosti*; *proniknovenije v nauku metodov*; *sozdanije v SAR nacional'noj promyšlennosti*.

Genitiv může být v ruské větě od svého řídicího podstatného jména slovesného vzdálen opravdu přes celou větu: *Odnoj iz central'nych prem'jer Edinburgskogo festivalja javilos' ispolnenije Bol'sim simfoničeskím orkestrom Vsesojuznogo radio i televidenija i Šotlandskim festival'nym chorom (solist Vilem Přebyl, Českoslovákija) nikogda ne ispolnivšejsja v našej strane kantaty* ≈ *Jednou z centrálních premiér edinburgského festivalu bylo provedení kantáty (v SSSR se dosud nehrála), a to v podání Velkého symfonického orchestru Všesvazového rozhlasu a televize ve spolupráci se skotským festivalovým sborem (sólista Vilém Přebyl, Československo).*

Příklad distančního postavení genitivu v angličtině: *They had encouraged the formation in the Lithuanian and White Russian Orthodox community of the new Uniat Church...* ≈ *... což vedlo k vytvoření nové uniatské církve v lůně litevské a běloruské pravoslavné komunity; Despite the coronation in Moscow of Michael...* ≈ *Přesto, že byl Michal v Moskvě korunován...*

Ve všech uvedených příkladech je v češtině třeba rozvíjet daný výraz celou větou. Případy jako *připlutí do Středozemního moře americké flotily* (televizní zpráva, 14.1.86) svědčí o nedostatečné pozornosti k interferenčním jevům.

Podobně i ve slovním spojení s příčestím (slovesným adjektivem) se ruský a český slovosled liší. Vezmeme-li české slovní spojení *území zabrané vojsky* nebo *vojsky zabrané území*, vidíme, že sled komponent je v obou případech shodný se stupněm syntaktické závislosti (rangu): 1, 2, 3 nebo 3, 2, 1. V ruštině je však možný i sled jiný: 2, 3, 1: *zachvačennaja vojskami territorija*. Potíže tedy může působit slovosled slovních spojení

spíše při překladu z češtiny do ruštiny, a to zvláště proto, že výběr z obou možností se vyznačuje spíše určitými tendencemi než zřetelnými zákonitostmi.

Větší složitost zjišťujeme u tzv. větného důrazu.³ Jak známo, v mluveném projevu může být každá komponenta věty zdůrazněna intonačně (v souhře se slovoslednými zákonitostmi). V textu popisném je třeba slovosled uspořádat tak, aby čtení bylo jednoznačné. Svou problematiku má pak překlad dialogů, kde je zapotřebí nějak naznačit živou intonaci. Volba prostředků zde závisí na každém konkrétním jazyku, jeho slovosledných pravidlech na straně jedné a možnostech variace na straně druhé. Je též často podmíněna faktory lexikálními, prozodickými a snad i jinými.

Poznámky

- ¹ V. Straková, *Distance jako slovosledný faktor*. - In: *Filologické studie* II, Praha 1970, s. 97-105.
- ² K. Boost, *Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes: Der Satz als Spannungsfeld*. Berlin 1955.
- ³ L. Uhlřířová, *Knížka o slovosledu*. Praha 1987.

16 K překládání frazeologie

Jeden kamarád o druhém občas řekne: „Znám ho jako své boty“. Může ho znát ovšem i jinak: „jako svých pět prstů“, např. v ruštině: *znat' kak svoi pjat' pal'cev*, nebo v polštině: *jak swoje pięć palców*; „jako svou kapsu“ – v němčině: *kennen wie seine Westentasche*; ve franštině: *connaître comme sa poche*; v polštině: *znać kogoś jak własną (swoją) kieszeń*.

A co když někdo lže? Lže o něm říci *lže jako zjednaný*, jak lze číst v jednom překladu z ruštiny? Domníváme se, že ne. Říká se: *jí jak zjednaný*, ale jestliže lže, pak vždycky *jak(o) když tiskne*.

A čemu se může někdo nebo něco podobat? Různým věcem: v češtině říkáme *jako by mu z oka vypadl // podobný jako vejce vejci*; ve franštině: *ils se ressemblent comme deux gouttes d'eau*; v ruštině: *oni pochoži kak dve kapli vody*; v angličtině: *...like two peas*; polsky: *jota w jota // kubek w kubek tak sam*.

Teď už je jistě zcela jasné, že budeme hovořit o frazeologii jakožto překladatelském problému. Neboť právě vztah k frazeologismu, tj. k frazeologickému výrazu, eventuálně i k vyšší jednotce – přísloví – je závažným kritériem, podle něhož lze překlad hodnotit. Při překladu frazeologismu jde totiž často o to, nikoliv překládat, nýbrž dosazovat, substituovat to, co se

v dané situaci v daném jazyce říká. Tedy např. je-li v ruském textu úsloví *Sobaka lajala na djadju frajara* (románová postava jej užívá vždy, je-li pochválena, jako výraz vlastního sebeuspokojení) a toto úsloví je do češtiny přeloženo vždy jako *Frajer jsem a frajer budu*, nelze tento překlad považovat za zcela uspokojivý (nemluvě již o nevhodných konotacích, které publikovaný překlad navozuje). Bylo by spíše možno uvažovat o situačním ekvivalentu *Kdo umí, umí*. Užití frazeologismu je někdy v překladu nevhodné: „*Fakt, čifírek si umí člověka omotat kolem prstu*“ (jde o čichir, lid. *čifir* – drogu). Tedy spíše: „*Fakt, čifírku propadneš, ani nevíš jak, ev. ani se nenaděješ*.“ Jde o to, že výraz *omotat si někoho kolem prstu* se zde nehodí.

Pokud jde o ublížení, mluvíme v češtině o kuřeti, nikoliv o mouše, jak najdeme v překladu Šukšina – *ani mouše by neublížil* (dokonce jsme se v překladu mluveného jazyka setkali s výrazem *ani mouše by neukřivdil* = *oni muchi ne obidit*).

O tom, že frazeologismy nelze překládat podle komponentů, nýbrž globálně, tj. frazeologický celek substituovat celkem jiným (v teorii překladu se zde někdy mluví o tzv. situačním ekvivalentu), tj. celkem situačně adekvátním a výskytově podobným, se již psalo. Přesto se však stále setkáváme s neuspokojivými překlady. Uvedeme několik příkladů z lužické srbstiny:

„*Co potřebuješ? Peníze? Ty také? Haha, to čert bij do špačků*.“ Zde by se dalo spíše říci „*Ale k d'asu*“, nebo „*K čertu*“, „*Jdi do háje*“, „*Aby tě husa kopl*“ apod.

Nebo: *K tomu zpíval pod vedením mladého učitele malý nový domovinský soubor neznámá slova, neznámé melodie a zpěvákům trochu tloukl Srb na pusu, když spustili: „Auferstanden aus Ruinen...“* Větu by bylo možno přeložit: *...a zpěváci by byli nemohli zapřít, že jsou Srbové...*, nebo: *...a jejich zpěv zněl jaksi srbsky, když spustili...*

A do třetice: „*Tě zrovna toho bylo zapotřebí, té mladé jíšce!*“ Snad spíše: „*Tě toho zrovna bylo zapotřebí, vždyť je to ještě mládě!*“

V čem spočívá specifická frazeologie jako takové? Frazeologii lze považovat za specifickou vrstvu lexikálního bohatství i lexikálního potenciálu určitého jazyka, a to i přes některé dílčí mezijazykové shody, i přes výrazný univerzální charakter situací, jimiž je vznik a užívání frazeologismů pragmaticky motivováno.¹

Vzhledem k tomu, že frazeologie není uzavřenou oblastí, nýbrž právě naopak oblastí výrazně dynamickou – vždyť frazeologismy se množí jako houby po dešti (*r. kak griby pod doždem*) – je vystižení emocionálního,

hodnotícího i dobového příznačného koloritu frazeologismu úkolem někdy dost obtížným.

Frazeologie je tou oblastí nominace, tj. oblastí vytváření pojmenování pro věci, jevy a situace, která užívá jednotky větší než slovo, víceslovné, více-komponentové.² K tomu přistupuje ta okolnost, že frazeologické útvary neslouží pouze neutrálnímu pojmenování určité skutečnosti či situace, nýbrž jsou výrazně zaměřeny na subjektivní hodnocení, jehož podstatou je údiv, překvapení. Frazeologické útvary tak mohou ve zhuštěné podobě zachytit názor, postoj, a současně jej mohou vtipně komentovat.

Při sledování problematiky frazeologie (zvláště u tak vyhraněných a bohatých oblastí, jako je přirovnání,³ je třeba vzít v úvahu především tři okolnosti: 1. expresivnost frazeologických prostředků (nad základním významem často převládá význam přidružený, konotativní); 2. jejich efemérní, pomíjivý charakter; 3. jejich variabilitu, proměnlivost.

Efemérní charakter expresivních prostředků je zde zdrojem dynamiky: frazémy rychle zevšedňují, otírají se a jsou stále nahrazovány novými podle toho, jak to dovolují kreativní, tvůrčí schopnosti mluvčích; o rychlém vývoji tu svědčí mj. i výrazné procento dnes již neznámých či neužívaných výrazů Zaorálkova slovníku.

Variabilita frazeologických jednotek se týká dvou věcí, a to celkového rozsahu a konkrétních komponentů; podle toho můžeme mluvit o variacích dvou typů. Jsou to: (a) rozsahové variace – možnost vypouštění fakultativních složek frazému, např. *být (na někoho) (sladký) jako med*; (b) komponentové variace – možnost variace jedné složky, např. *šířit se jako mor (jako lavina; jako požár)*; *mít peněz jako želez (jako smetť; jako šlupek; třísek; babek; hadrů)*.

Jako varianty obecného modelu lze pak chápat i ekvivalenty v pohledu mezijazykovém: *koukat na něco jako tele na nová vrata* ≈ r. *smotret' kak baran na novyje vorota*; *ani ryba ani rak* ≈ r. *ni ryba, ni mjaso* ≈ pol. *ni (to) z mięsa, ni (to) z pierza*; *platný jako páté kolo u vozu* ≈ r. *nužen kak sobake pjataja noga*.

I když situace, které k frazeologizaci vedou nebo ji dokonce „napovídají“, jsou v zásadě identické (údiv nad intenzitou, zápor, marnost, neúspěch, či zase naopak nepředstavitelný úspěch v určitém konání) – lze mluvit obecně o „limitních“ situacích, veličinách apod. – nemusejí být v jednotlivých jazycích typ frazému či konkrétní jazyková podoba frazému zdaleka vždy identické. Hrají zde v první řadě úlohu faktory historické; např. společnou součástí frazeologických soustav evropských jazyků jsou zde reminiscence

antické (*Achillova pata, gordický uzel*), biblické (*starý jak Abrahám*). Dalším zdrojem shod zde mohou být souvislosti areálové, kulturní či historická příbuznost jazyků. Srovnajme např. celou řadu korespondencí mezi češtinou a slovenštinou, češtinou a němčinou, češtinou a polštinou, češtinou a ruštinou, ruštinou a polštinou, ruštinou a franštinou apod.:

č. + slov.: *bez ladu a skladu* ≈ *bez ladu a skladu*; *opít někoho rohlíkem* ≈ *opít niekoho rožkom*; *uhodit hřebík na hlavičku* ≈ *trafiť klinec po hlavičke*; *udělat díru do světa* ≈ *urobiť dieru do sveta*; *malovat čerta na zeď* ≈ *malovať čerta na stenu*; *šít něco horkou jehlou* ≈ *šiti niečo horúcou ihlou*; *Dočkej času jako husa klasu!* ≈ *Dočkej času ako hus klasu!*;

č. + pol.: *Už o tom vrabci cvrlikají* ≈ *Już o tym wróble (na dachu) ćwierkaja*; *Nové koště dobře mete* ≈ *Nowa miotła dobrze zamiata*; *Trefila (padla) kosa na kámen* ≈ *Trafila (padła) kosa na kamień*; *udělat kozla zahradníkem* ≈ *zrobić kozła ogrodnikiem*;

č. + něm.: *Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá* ≈ *Wie man in den Wald hineinruft, so schallt es (auch) (wieder) heraus*; *Každý začátek je těžký* ≈ *Aller Anfang ist schwer*; *Žádný učený s nebe nespádl* ≈ *Es ist kein Meister vom Himmel gefallen* (ale r. *Pervyj blin komom*; *Ne bogi gorški obžigajut*);

č. + r. + fr.: *Není ve své kůži* ≈ *On ne v svojej tarelke* ≈ *Il n'est pas dans son assiette*; *To mi vyhovuje* ≈ *Eto menja ustraivajet* ≈ *Cela m'arrange tout à fait*; *Jsem (úplně) vyřízenej (člověk)* ≈ *Ja końčenyj čelovek* ≈ *Je suis un homme fini*. Těž: *učinit opatření* ≈ *prinjat' mery* ≈ *prendre les mesures*; *ani ryba ani rak* ≈ *ni ryba, ni mjaso* ≈ *ni chaire ni poisson*.

Frazeologismy jsou „kořením jazyka“ a jako takové nejsou vždy jednoznačně či snadno transponovatelné do jazyka jiného. Proto musí překladatel buď vybírat – je-li z čeho – nebo použít opis, kompenzace, dotvořit výraz apod. Nezvládnuté překlady frazeologismů se naopak projevují jako nenáležitý, „komponentový překlad“ (fr. *surtraduction* - srov. Vinay & Darbelnet;⁴ r. *pokomponentnyj perevod*). Je tomu tak např. v již uvedeném výrazu *zná ho jako svou dlaň* (srov. a. *he knows him like the palm of his hand*).

Frazeologismy bývají klasifikovány nejrůznějšími způsoby; nejběžnější jsou klasifikace podle typů či podle okruhů, které plní funkci *tertium comparationis*, tzn. předmětu či situace, ke které se přirovnává. Máme tak frazeologii *somatickou*, jejímž základem jsou části těla (*střežit něco jako oko v hlavě, nemá to ani hlavu ani patu, postavit se na vlastní nohy, podat někomu pomocnou ruku*), frazeologii *fau nickou*, tj. zvířecí, např. *dělat z komára velblouda* ≈ n. *aus einer Mücke einen Elefanten machen* ≈ r. *delat' iz muchi slona* ≈ sl. *robiť z komára somára; jako slon v porcelánu (jako hrom do*

police) ≈ fr. *comme un éléphant dans la porcelaine* ≈ n. *wie ein Elefant im Porzellanladen* ≈ r. *kak slon v posudnoj lavke* ≈ a. *like a bull in a china (shop)*; *bít se jako lev* ≈ r. *sražat'sja kak lev* ≈ n. *wie ein Löwe* ≈ fr. *comme un lion* ≈ a. *to fight like a tigre (wild cat)*.

Ve slangu je oblíbená i frazeologie „profesní“: *mít hlad jako herec* (srov. a. *be hungry as a hunter*), *má řeči jako holič, vypad jak cukrář*.

Vyskytují se i frazeologismy s numerickým členem: *plést páteř přes deváté* ≈ pol. *pleść piąte przez dziesiąte* ≈ n. *vom Hundertsten ins Tausendste*; *pracovat o sto šest (ostošest)* ≈ pol. *pracować na sto dwa; je toho dvakrát do huby* ≈ pol. *starczy tego na jeden ząb*.

Uvedme dále frazeologismy obsahující adjektivum s významem národnosti: *To je pro něho španělská vesnice* ≈ n. *Das sind für ihn böhmische Dörfer*; r. *kitajskaja gramota* ≈ pol. *chińszczyzna* ≈ fr. *C'est l'hébreu pour lui; za uherský rok* ≈ pol. *na ruski rok*; sem též: *kanadský žertík, turecké hospodářství*. Hezký je frazeologismus *zmizet po anglicku* ≈ fr. *disparaître à l'anglaise* ≈ a. *to take French leave*.

Frazeologismy obsahující vlastní jména, nomina propria, jsou zvláště zajímavé. Může jít o jména místní, jako *Propal kak šved pod Poltavoj* (český ekvivalent by mohl znít *Dopadli jak sedláci u Chlumce*), nebo o jména osob, kde může dojít i ke kumulaci: *Fetin'ja Ustin'je dvojurodnaja Oksin'ja; Sidor Makaru rodnoj Chariton*. Zde jde o něco, co se ve slovenštině označuje výstižně jako „rodinkářstvo“; pokud bychom ovšem měli uvedený ruský frazeologismus výstižně přeložit do češtiny, nebylo by to jednoduché a kontext by musel být dostatečně široký.

Frazeologismus jako výrazný prostředek živého, neotřelého vyjadřování je charakteristický pouze pro některé mluvčí v běžné komunikační praxi a jen pro některé autory a postavy v jejich dílech. Lingvisté se snaží zachytit příliv frazeologie lexikograficky; tyto slovníky jsou pak pro překladatele neocenitelnou pomůckou, zvláště jsou-li vícejazyčné. Z předních děl tohoto žánru můžeme uvést český slovník frazeologický, připravovaný ruský autorský slovník A.N. Ostrovského aj.

Poznámky

¹ V. Straková, Frazeologie v mezijazykovém pohledu, *Slavia* 56, 1987, s. 15-21.

² J. Filipec & F. Čermák, *Česká lexikologie* (Studie a práce lingvistické 20). Praha 1985.

³ F. Čermák, J. Hronek & J. Machač, *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Přirovnání*. Praha 1983.

⁴ J. P. Vinay & J. Darbelnet, *Stylistique du français et de l'anglais: Méthode de traduction*. Paris 1958.

prostředí. Věty proto mohou být neexplicitní, úsporné. Dokazují to čísla. Německý lingvista D. Breuer uvádí, že průměrná německá spisovná věta má 22,1 slov, ilustrované časopisy průměrně 16 slov, bulvární noviny 10-11 slov, filmový scénář 1-6 slov.²¹ J. Mistrík zjistil, že v novější slovenské dramatické má věta v replice 4-8 slov.²² Stavba věty je v dialogu maximálně jednoduchá, jednoznačně převládá paratactické spojení vět, často bezspojkové. Vyskytuje se množství vět eliptických a nedokončených. Významné místo zaujímají tzv. kontaktní slova, charakteristické pro jazyk dialogu jsou různé modální částice a výrazy, které mohou mít velmi pestré kontextové významy. Slovníky tu překladateli dramatického textu mnoho nepomohou.

Poznámky

- ¹ E. Coseriu, Falsche und richtige Fragestellungen in der Übersetzungstheorie. - In: *Übersetzungswissenschaft*, Darmstadt 1981, s. 28.
- ² F. Miko, *Text a štýl*. Bratislava 1970. - Týž, *Štýlové konfrontácie*. Bratislava 1976.
- ³ K. Reiß, Textbestimmung und Übersetzungsmethode. - In: *Übersetzungswissenschaft*, Darmstadt 1981, s. 76.
- ⁴ K. Bühler, *Sprachtheorie*. Jena 1934.
- ⁵ W. Koller, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Heidelberg 1983, s. 87.
- ⁶ K. Horálek, *Příspevky k teorii překladu*. Praha 1966.
- ⁷ P. Hacks, *Rozhovor v domě Steinových o nepřítomném panu Goethovi*. Přeložila E. Dlabáčová. Praha, Dilia 1976.
- ⁸ E. Jonesco, Le théâtre est autant visuel qu'auditif. - Cit. podle: P. Trost, Zur Theorie der Bühnensprache, *AUC Philologica 2, Phonetica Pragensia VI*, 1980, s. 135.
- ⁹ J. Mistrík, *Dramatický text*, Bratislava 1978, s. 45.
- ¹⁰ W. Shakespeare, *Výbor z dramát*. 2 sv. Přeložil E.A. Saudek. Úvodní texty a poznámky napsal Z. Stříbrný (k Othellovi E.A. Saudek). Praha 1956-1957.
- ¹¹ K. Kraus, *Die letzten Tage der Menschheit*. Wien 1919 (2. vyd. 1922). - Úplný český překlad: *Poslední dnové lidstva*. Přeložil J. Münzer. Praha 1933.
- ¹² C. Zuckmayer, *Hejtmán z Koprniku*. Přeložil J. Stach. Praha, Dilia 1980.
- ¹³ *Spiegel* 1985, Nr.43, s. 253-254.
- ¹⁴ P. Trost, Zwei Paradoxien des Eigennamens, *Namenskundliche Informationen* 38, 1980, s. 25.
- ¹⁵ M. Rosenberg, The Language of Drama. - In: *Langue et littérature*, Paris 1961, s. 253.
- ¹⁶ Přístup k aktualizaci je mj. podmíněn dobově. M. Strzalko uvádí, že v Polsku se až do 30. let 19. století text nepřekládal, bylo zvykem adaptovat, např. přeměnit Molièrova *Lakomce* na polského lakomce v polském prostředí (De l'adaptation à la traduction moderne en Pologne vers 1830; in: *Langue et littérature*, Paris 1961, s. 207). - Je známo, že mnoho her J. Nestroye jsou adaptacemi francouzských veseloher; jeho úpravy pro rakousko-vídeňské prostředí se však staly klasickou vídeňskou fraškou. - Jiným činitelem pro různé vysoké stupeň aktualizace (až po adaptaci) je nepochybně žánr.
- ¹⁷ J. Ferenčík, *Kontexty překladu*. Bratislava 1982.
- ¹⁸ O. Zich, *Estetika dramatického umění*, Praha 1931, s. 108.
- ¹⁹ M. Bulgakov, *Útěk*. Přeložil S. Machonin. Praha, Dilia 1963. - M. Bulgakov, *Útěk*. Přeložil J. Hulák. Praha, Dilia 1976.

- ²⁰ Obdobný posun zaznamenal V. Jiráček ve studii Obrozené překlady Mozartova Dona Juana (1. Překlad Macháčkův, 2. Překlad Štěpánkův), *Slovo a slovesnost* 4, 1938, s. 89: „Macháček nahrazuje Olymp křesťanským nebem a v duchu ostýchavého biedermeieru se střeží brát příliš často jméno boží nadarmo.“
- ²¹ F. Breuer, *Einführung in die pragmatische Texttheorie*, München 1974, s. 66.
- ²² Op. cit. v pozn.9, s. 96.

29 Jak se překládaly a překládají pohádky

Pohádkám se v naší translatologické literatuře věnovala dosud poměrně malá pozornost. Ojedinelé články z 60. let se zabývaly spíše problémem, zda pohádky překládat, či adaptovat, méně již tím, jak je překládat, zejména tehdy, bere-li se ohled na to, zda jsou jejich překlady určeny dospělým čtenářům, nebo dětem.

Překladatel si samozřejmě musí jasně uvědomit, zda překládá pohádku jako folklórní doklad, jako četbu pro dospělé, nebo jako četbu pro děti: adresát je důležitým faktorem při modelování každého překladu, tím spíše pak pohádky. Přesto má překládání pohádek mnohé jazykové i mimojazykové problémy společné. Lidové pohádky jsou spjaty s konkrétním kulturním systémem, v němž vznikly, zřejmě těsněji než mnohé pohádky umělé a než jiné beletristické texty, a proto obtížnost jejich překladu nezávisí ani tak na tom, zda se překládá mezi příbuznými či vzdálenými jazyky, jako spíše na tom, zda se překládá mezi příbuznými či nepřibuznými kulturními systémy, jež se v jejich formě i obsahu odrážejí. Podstatnou složkou pohádkových textů jsou totiž reálie a ustálené obraty. A v tradičních pohádkách patří mezi reálie i typy nadpřirozených bytostí.

Jiná je proto problematika při překládání pohádek z němčiny, jiná při překládání z východoslovanských či jihoslovanských jazyků, jiná při překládání z jazyků a kultur mimoevropských.

V překladech pohádek bratří Grimmů, pod jejichž vlivem se vyvíjela naše pohádková tradice, se už dávno ustálily některé názvy a jména, jež patří i do našich lidových pohádek, jako např. *Rotkäppchen* ≈ *Červená Karkulka*, *Dornröschen* ≈ *Šípková Růženka*, *Schneewitchen* ≈ *Sněhurka*, *Aschenputtel* ≈ *Popelka*, *Allwissend* ≈ *Vševěd*. Vžila se i zčeštěná vlastní jména, např. *Hänsel und Gretel* jako *Jeníček a Mařenka*, *Hans* jako *Honza*, *Daumesdick* a *Daumerling* jako *Paleček* apod.

Vývoj překladu pohádky od obrození až do současnosti lze u nás charakterizovat v hrubých rysech stále větší emancipací od původního znění a stále rostoucí funkcí vypravěčskou. Zatímco B. Němcová ve svých překladech

zdůrazňovala národopisnou osobitost, a ponechávala tudíž co nejvíce nepřeložených reálií, a v překladech ze slovenštiny dokonce i dialogy v původních místních nářečích, mění se v průběhu uplynulého století pojetí překladu pohádky stále výrazněji ve prospěch domácí kulturní tradice, až se poválečný překlad od cizího koloritu naprosto emancipoval. Překladatelé přestali přijímat cizí realie, odmítali archaizovat, jednoznačně akcentovali vypravěčskou funkci. Tato tendence se výrazně projevila v překladech z jazyků jihoslovanských a východoslovanských a za jeden z mezníků nového pojetí na přelomu 50. a 60. let byl pokládán Lužíkův překlad Karadžićových pohádek.¹ O nesporném kvalitativním posunu, který tenkrát Lužíkův překlad znamenal, nelze pochybovat ani dnes, zajímavé je však jeho srovnání s nejnovějším překladem D. Karpatského na pozadí nejstaršího překladu J.Z. Veselého.² Nejnovější překlad totiž znamená další emancipaci od originálních textů a ještě výraznější potřebu přiblížit se českému kulturnímu systému. Tato tendence je patrna už v názvech pohádek v podobě přísloví a rčení. Srov. např. *Kome bog pomaže, niko mu nauditi ne može* = *Komu je Bůh ku pomoci, nad tím nemá zloba moci* (K), *Komu Pánbůh pomáhá, tomu nikdo škodit nemůže* (L), *Komu bůh pomáhá, tomu nikdo škoditi nemůže* (V); *Ko manje ište, više mu se daje* = *Komu málo stačí, toho má bůh radši* (K), *Kdo je s málem spokojen, dvojnásob je odměněn* (L), *Kdo málo žádá, tomu se mnoho dostane* (V); *Ko umije, njemu dvije* = *Chytrá hlava mívá za dva* (K), *Kdo je chytrější, tomu dvojnásob* (L), *Kdo čemu rozumí, tomu se prospěje dvojnásob* (V); *Kako su radile, onako su i prošle* = *Jaká práce, taková odměna* (K), *Jaká služba, taková záplata* (L), *Jak zasluhovali, tak se jim dostalo* (V) apod.

Větší míra emancipace nejnovějšího překladu Karadžićových pohádek od kulturního systému originálu je patrna především v rozdílném přístupu k reáliím. Zatímco Lužík ponechává množství tureckých názvů, Karpatský je vesměs překládá. V tomto ohledu je pozoruhodné shodné pojetí překladu nejstaršího a nejnovějšího. Srov.: *kavez* = *zvláštní pokoj* (K), *kavez* (L), *za závorou* (V); *čardak* = *zámek* (K), *čardak* (L), *zámek* (V); *buzdovan* = *palice* (K), *buzdovan* (L), *kyj* (V). Potřeba přiblížit pohádkový děj co nejvíce české kulturní tradici se v nejnovějším překladu projevuje také substitucí pojmenování *car*, *carevna*, *carova dcera*, *carevič*, *carství* apod., běžných v překladech ruských a bulharských pohádek, pojmenováními *král*, *královna*, *královská dcera*, *kralevič*, *císař*, *princ*, *říše* apod., a dále pak počestněním srbských podob jmen římských císařů, např. *Car Trojan* = *Císař Traján* (K), *Car Trojan* (L,V); *Car Dukljan* = *Císař Dioklecián* (K), *Car Dukljan* (L, V), případně i překladem tureckých jmen a přezdívek pohádkových hrdinů: např.

Baš-Čelik ‚ocelová hlava‘ = *Lamželežo* (K), *Baš-Čelik* (L, V). Tak dosáhl nový Karpatského překlad Karadžićových pohádek větší vypravěčské působivosti než překlady starší a než mnohé překlady pohádek z jihoslovanské nebo východoslovanské oblasti, aniž ztratil svůj národní svéráz.

Soudobá úroveň překladů pohádek dokládá různé překladatelské přístupy a zároveň i rozdílnou tradici překladu z jednotlivých jazyků. Kontrastem k citovanému nejnovějšímu překladu Karadžiće jsou například četné překlady ruských pohádek, v nichž se dodnes dodržuje značná poplatnost stylu, ustáleným vazbám, formálním konvencím i reáliím originálu. Zcela nesporné je například respektování u nás netradovaných rýmovaných pohádek nebo rýmovaných pasáží v prozaickém textu, spornější je už dodržování některých ustálených obrátů včetně úvodní ruské vazby *žil byl*, jejímž českým funkčním ekvivalentem je vazba *byl jednou jeden*.

V důsledku rozdílné struktury slovní zásoby může mít čeština větší možnosti pro stylistické rozrůznění jednoho pojmenování v originálním textu. Tak např. b. *djaval* a sch. *djavo* odpovídá v českém pohádkovém překladu nejen neutrální *čert* a *dábel*, ale přinejmenším dalších pět expresivních synonym – *čerchmant*, *das*, *rarach*, *rohatý* a *pekelník*. Těchto rozdílu si dobrý překladatel a znalec východiskového jazyka i češtiny bývá vědom a patřičně jich využívá.

Kouzelné pohádky vzniklé ve vzdálenějších kulturách mohou pojednávat o nadpřirozených bytostech, pro něž je v češtině třeba naopak vytvořit pojmenování. A ostatně to nemusí být ani pohádky ze vzdálenějších kultur a nemusí jít ani o nadpřirozené bytosti. V novém překladu Grimmových pohádek vytvořila J. Fučíková řadu novotvarů v duchu české pohádkové tradice. Srov. např. *Die drei Männlein im Walde* ‚tři mužičkové v lese‘ = *Lesoničci*, *Das Mädchen ohne Hände* ‚dívka bez rukou‘ = *Bezručka*, *Die drei Glückskinder* = *Tři štěstílkové*, *Fundevogel* = *Nalezánek*, *Rumpelstilzchen* = *Pišťivrátek* atd.

Právě Grimmovy pohádky, které byly u nás od minulého století tolikrát překládány, dokládají rozdílná pojetí překladu, především však odlišnost překladu pro děti a pro dospělé. Lze ji ilustrovat na překladech pro děti od M. Kornelové a na překladu pro dospělé od J. Fučíkové.³ Důraz na vypravěčskou funkci je patrný už na některých názvech, např.: *Der Wolf und die sieben Geißlein* = *O vlku a kozlátkách* (K), *Vlk a sedm kůzlátek* (F); *Die weiße Schlange* = *O bílém hadu* (K), *Bílý had* (F); *Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich* = *O králi žabákovi* (K), *Žabí král neboli železný Jindřich* (F).

Vypravěčské pojetí překladu pro děti znamená především interpretační přístup k originálu, např.: *Vor einem großen Walde wohnte ein armer Holzhacker mit seiner Frau und seinen zwei Kindern* ≈ *U jednoho velkého lesa stála malá chaloupka a tam bydlil chudý drvoštěp se ženou a se dvěma dětmi, které mu zůstaly po nebožce ženě* (K); *U lesa bydlel chudý dřevorubec se ženou a dvěma dětmi* (F); dále pak stylistickou úpravu vypravěčsky neústrojných vazeb a pasáží, např.: *Das Bubchen hieß Hänsel und das Mädchen Gretel* ≈ *Jmenovaly se Jeníček a Mařenka* (K), *Chlapec se jmenoval Jeníček a děvčátko Mařenka* (F); *Was ist das für ein Ding, das so lustig herumspringt?* ≈ *A co to máš v ruce, že to tak vesele poskakuje?* (K), *Co je to, tohle, co tak vesele poskakuje a vrčí?* (F); „*Still, Gretel,*“ *sprach Hänsel,* „*gräme dich nicht, ich will uns schon helfen.*“ ≈ „*Neplač, Mařenko,*“ *konejšil ji Jeníček,* „*však my domů trefíme, já už vím, jak.*“ (K), „*Pst, buď tiše a neboj se, Mařenko,*“ *konejšil ji Jeníček,* „*já už najdu nějakou pomoc.*“ (F).

V pohádkovém textu bratří Grimmů se objevují veršičky, resp. říkadla. Vedle toho mohou být některé pasáže prostě zřymovány. Překladatel – podle svého vypravěčského záměru – může toto rýmování v próze zachovat, vypustit (příp. přehlédnout), dodat navíc, ev. využít kompenzačně na jiném místě. Srov. různá řešení:

„*Knuper, knuper, kneischen,
Wer knupert an meinem Häuschen?*“

„*Chroupy, chroupy, kdopak tu je,
kdo chaloupku oždibuje?*“ (K)
„*Chřupy chřupy chřup,
čí to chrupe zub?*“ (F)

„*Hänsel, streck deine Finger
heraus, damit ich fühle,
ob du bald fett bist.*“

„*Jeníčku, vystrč prstíček,
ať vidím, jaký jsi cvalíček.*“ (K)
„*Jeníku, vystrč prstíky,
ať je omakám, jestli jsi už
dost tlustý.*“ (F)

V překladu pro dospělé lze pozorovat jak úsilí o přesnější zachování textu, tak i o výrazovou modernizaci použitím soudobých hovorových až slangových obrátů, např.: *a nakonec repetila fofrem; moudrá Apolėna byla v skutku pravý koumes; sláva, brácho; táhneš se jak štrůdl* atd. Zřejmě tu lze počítat i s vlivem domácích moderních pohádek, především Čapkových a Werichových.

Náš moderní překlad pohádky se ve svých špičkových počinech skutečně emancipoval od závislosti na originálu v nejlepší smyslu tohoto slova: nezachází s originálním textem svévolně, ale vyhybá se všem interferencím

syntaktickým, lexikálním i frazeologickým, jež ho dříve – ať už záměrně, či bezděčně – činily neorganickým prvkem v našem krásném písemnictví.

Poznámky

- ¹ K. Horálek, Nové cesty k pohádkám cizích národů, *Slovo a slovesnost* 21, 1960, s. 60-73.
- ² *Srbské národní pohádky*. Ze sbírek V.Š. Karadžiče a A. Nikoliče. Přeložil J.Z. Veselý, Praha 1877. – V.S. Karadžić, *Srbské lidové pohádky*. Přeložil R. Lužák. Praha 1959. – V.S. Karadžić, *Srbské lidové pohádky*. Přeložil D. Karpatský. Praha 1988.
- ³ Jacob a Wilhelm Grimmové, *Pohádky*. Přeložila J. Fučíková. Praha 1988. – *Pohádky bratří Grimmů*. Přeložila M. Kornelová. Praha 1985. – Brüder Grimm, *Kinder- und Hausmärchen* I-III. Leipzig s.a.

30 Co s titulem literárního díla

V překladu titulu, ať už je to název románu, povídky, dramatu nebo jen básně či kapitoly, se dobová problematika uměleckého překladu obráží v koncentrované podobě. Titul literárního díla, je-li popisem, zkratkou nebo metaforou, má při překladu v jistém ohledu výsadní postavení, je téměř vždy exkluzivní záležitostí; překladatel – i povrchní a netalentovaný – mu věnuje relativně nejvíce pozornosti a také se v něm – s ohledem na znalost celého díla – jen zřídka kdy dopouští skutečné chyby¹.

Dobové pojetí neboli móda samozřejmě ovlivňuje i překlad literárního titulu. V obrození se např. uplatňovala snaha o poutavé tituly lákající čtenáře, ve 20. letech našeho století zase pozorujeme výrazné úsilí nadpis naturalizovat, uvádět do domácího kontextu, zejména v oblasti vlastních jmen. Tak vznikly v Zaorálkově překladu Chevallierovy *Zvonokosy* (*Clochemerle*), tak se nám dochoval Buschův *Max und Moritz* ve Fischerově překladu jako *Vít a Věna* apod.

Soudobý literární překlad do češtiny se vesměs varuje svévole, jež byla v minulosti nezřídka diktována módou, a s titulem literárního díla nakládá stejně jako s kterýmkoli jiným prvkem literárního textu, tj. snaží se dodržovat zásady funkční ekvivalence. Ze zkoumaného vzorku to lze s jistotou tvrdit přinejmenším o 80 % titulů knih přeložených v poválečném období. Tam, kde tomu nebrání závažné jazykové či mimojazykové důvody, bývá překlad literárního titulu přesným sémantickým překladem originálu. Srov. např. a. *Love on a Dark Street* ≈ *Láska v temné ulici* (I. Shaw), *The Drunken Forest* ≈ *Opilý prales* (G. Durell), *The Loneliness of the Long-Distance Runner* ≈ *Osamělost přespolního běžce* (A. Sillitoe), *The Collector* ≈ *Sběratel* (J. Fowles), r. *Diplomaty* ≈ *Diplomaté* (S. Dangulov), n. *Der Tag ist in die Nacht*